

С.В. Діденко

ДО ПИТАННЯ ПРО ВЕРХНЮ ХРОНОЛОГІЧНУ МЕЖУ СВІТЛОГЛИНЯНИХ ВУЗЬКОГОРЛИХ АМФОР ТИПУ ШЕЛОВ D

В статті розглядається хронологія світлоглиняних вузькогорлих амфор типу Шелов D. В якості ключових комплексів використані поховання пізньосарматського могильника Градешка, кримського некрополя Дружне та черняхівського могильника Оселівка.

Ключові слова: світлоглиняні вузькогорлі амфори, тип Шелов D, хронологія.

Проблема еволюції та хронології світлоглиняних вузькогорлих амфор перших століть н.е. на сьогодні вважається однією з найактуальніших в античній археології. Ці посудини трапляються в шарах і комплексах римського часу практично всіх античних пам'яток Причорномор'я та Середземномор'я. Центрами їх виробництва в різний час вважались Самос [Grace, 1961, р. 52], Синопа [Шелов, 1978, с. 20; Кадеєв, 1970, с. 132, 139, 143; Бёттгер, Шелов, 1998, с. 30; Магомедов, 2001, с. 62; Šelov, 1986, р. 400; Vjelajac, 1996, р. 65], Танаїс [Книпович 1949, с. 29, 30; Арсеньєва, Науменко, 1994, с. 70, 71], міста Західного Причорномор'я та Нижнього Подунав'я [Scorpan, 1977, р. 270; Dyczek, 2001, р. 223]. Згідно з останніми петрологічними дослідженнями і відкриттям майстерні в Алапли (Туреччина), центром виробництва вузькогорлих світлоглиняних амфор була Гераклея Понтійська на південному узбережжі Чорного моря — один з найбільших постачальників вина на античні ринки збуту [Arsen'eva, Kassab Tezgör, Naumenko, 1997; Внуков, 2006; Vnukov, 2006].¹ Питання хронології цієї групи

винної тари досі залишається відкритим й періодично викликає бурхливі дискусії. Завданням даної праці є уточнення верхньої хронологічної межі амфор типу Шелов D за матеріалами поховальних комплексів.

Тривалий час тарні посудини типу Шелов D (інша назва — амфори танаїського типу) датували першою половиною III ст., обмежуючи їх верхню дату часом розгрому Танаїсу в 250-х рр. [Шелов, 1978, с. 19; Абрамов, 1993, с. 17; Гросу, 1990, с. 91]. Зараз стало очевидним, що вони трапляються і в комплексах після зруйнування Танаїсу. На це неодноразово звертали увагу дослідники, припускаючи можливість виробництва та надходження цих амфор у Північне Причорномор'я аж до кінця III — початку IV ст. [Деопик, Круг, 1972, с. 242; Фокеев, 1991; Крапивина, 1993, с. 94; Кропотов, 1998; Гудкова, 1999, с. 295; Гудкова, Редина, 1999; Васильєв, 2002; Васильєв, Дзиговский, 2003; Храпунов, Масыкин, 1997, с. 167—168; Симоненко, 2001, с. 89; Крапивина, 2010, р. 71]. До таких комплексів належать: поховання під курганами №№7, 9 і 26 пізньосарматського могильника Градешка в Буджацькому степу (рис. 2) [Гудкова, Редина, 1999]; склеп №21 могильника Дружне в Передгірському Криму (рис. 3, 1-5) [Храпунов, 2002, с. 20]; поховання №86 черняхівського могильника Оселівка в Середньому Подністров'ї (рис. 3, 8-16) [Никитина, 1988, с. 79;

1. Зараз на місті Гераклеї Понтійської знаходиться місто Єреґлі (провінція Зонгулдак, Туреччина). Місто Алапли розташоване в 14 км південніше Єреґлі.

табл. 48].² Такі амфори знайдені на поселеннях Піщане (житло №1) на Дніпровському Лівобережжі (рис. 1, 3) [Обломский, 1999, рис. 9, 1] та Етулія Х в Нижньому Подунав'ї (рис. 1, 4) [Гудкова, 1999, рис. 27, 5]. Цілі форми походять з розкопок Мангуцу (рис. 1, 5) [Іванова, 2013, с. 129; рис. 19] та пограбованого склепу №1 могильника Перевальне в Криму (рис. 1, 1) [Пуздровский, 2007, рис. 161, 3]. Одна з таких амфор, ймовірно, з Криму, зберігається в Національному музеї історії України (рис. 1, 2). Як бачимо, ці посудини трапляються досить рідко. Вони суттєво відрізняються від класичних «танаїських» амфор. Їх корпус має більш прості біконічні пропорції, значно спрощене профілювання вінець. Характерною ознакою є ніжка з невеликою вм'ятиною на підшві або ж без неї. Відсутні стандартні для «танаїських» амфор цифрові діпінті [Ільяшенко, 2006]. Дослідники, посилаючись на суттєву різницю з класичними «танаїськими» амфорами, далеко не завжди відносять ці посудини до типу D, називаючи їх наслідуваннями, дериватами, або ж вбачаючи в них новий тип вузькогорлої світлоглиняної тари. Однак зараз стало очевидним, що вони продовжують ланку еволюції типу Шелов D, утворюючи його пізній варіант (або варіанти), тоді як класичні «танаїські» амфори утворюють ранній варіант (або варіанти) даного типу [Pyashenko, Naumenko, 2006].³

Для уточнення верхньої хронологічної межі типу Шелов D розглянемо хронологію згаданих вище поховальних комплексів. Могильник Градешка сумарно датований О.В. Гудковою та С.Ф. Редіною другою половиною III — початком IV ст. [Гудкова, Редина, 1999]. Головними хроноіндикаторами для катакомбного поховання під курганом №26 є: срібна лучкова фібула (рис. 2, 14), пара золотих сережок (рис. 2, 15, 16), бронзові дзвіночки (рис. 2, 18) та скляний келих на суцільному піддоні (рис. 2, 20). Келихи даного типу відповідають формі Isings-108 III — кінця IV ст. [Isings, 1957]. Дзвіночки є індикатора-

ми групи 2 намиста і підвісок черняхівської культури (остання третина III ст.) [Гопкало, 2008, с. 60-62, 107, 108; рис. 3, 5] та фази II (260/270 — 310/320-ті рр.) хронології могильників Центрального й Південно-Західного Криму III — IV ст. [Юрочкин, Труфанов, 2007, с. 363; рис. 4, 14; ИС 2]. Нижня дата поховання встановлюється за сережками, особливості виготовлення яких дозволяють віднести їх до групи 2 прикрас поліхромного стилю (290/300 — 325/330 рр.) за С.О. Яценком та В.Ю. Малашевим [Яценко, Малашев, 2008, с. 228; табл. 2], верхню — двочленна лучкова фібула з розширеною ніжкою групи 15 серії III другої половини III ст. [Амброз, 1966, с. 52—54; табл. 9, 16, 18-20; Кропотов, 2010, с. 150—159]. Найімовірніша дата цього поховання — фінал III ст.

До складу ремінної гарнітури підбійного поховання 1 в кургані №7 цього могильника входили потовщені в передній частині овальнорамчасті пряжки з коротким прямим язичком без уступу (рис. 2, 27-29), круглі зрізано-конічні накладки (рис. 2, 26), довгі одночастинні ремінні наконечники з короткими фасетками (рис. 2, 23) та наконечники у вигляді зігнутої вдвоє короткої платівки з валикоподібним завершенням (рис. 2, 24, 25). Фасетовані ремінні наконечники з'являються в сарматських комплексах з III ст. [Безуглов, 1988, с. 111]. В.Ю. Малашев відносить їх до підгруп Пб (250/260 — 290/300 рр.) і Пш (290/300 — 325/330 рр.) пізньосарматських старожитностей [Малашев, 2000, рис. 5, Б; 6, Г1; 9, Б]. Вироби в стилі «коротких фасеток» включені В.Ю. Юрочкиним та О.А. Труфановим до фази II (260/270 — 310/320-ті рр.) хронології могильників Криму [Юрочкин, Труфанов, 2007, с. 362—365]. Пластинчасті наконечники з валикоподібним розширенням на кінці мають численні аналогії в комплексах середини III — початку V ст. [Малашев, 2000, рис. 1, Н10; Храпунов, 2002, с. 44; тип III]. З цього ж поховання походить овальнорамчаста пряжка з овальним щитком і косо зрізаним в основі прямим фасетованим язичком (рис. 2, 30), яка, ймовірно, є перехідною ланкою від пряжок з язичком без уступу до виробів зі ступінчастим зрізом в основі язичка,⁴ а також лучкова двочленна фібула серії III (рис. 2, 22) [Амброз, 1966, с. 52—54; табл. 9, 16, 18-20; Кропотов, 2010, с. 150-159]. Всі ці речі могли потрапити до одного комплексу лише в останніх десятиліттях III ст.

Поховання під курганом №9 могильника Градешка супроводжувалося численним інвентарем, однак найінформативнішими в

2. Морфологічно наближена до типу Шелов D амфора походить з південного підбою могили №20 могильника Друже другої половини III ст. [Храпунов, 2002, с. 19, 20, 39, 68; рис. 93, 5]. Однак за складом керамічного тіста та деякими деталями профілювання вона не належить до світлоглиняних вузькогорлих амфор гераклейського виробництва, і, скоріше за все, є наслідуванням посудин цього типу.

3. В новій типології вузькогорлих світлоглиняних амфор С.А. Науменко та С.М. Ільяшенка, представлений в 2006 р. на міжнародному круглому столі в Батумі, виділено чотири варіанти амфор типу Шелов D [Pyashenko, Naumenko, 2006]. На жаль, цю працю викладено в стислому тезовому форматі, внаслідок чого критерії виділення варіантів не зрозумілі.

4. Цю пряжку В.Ю. Малашев відніс до типу 9 — хроноіндикатору групи 3 (290/300 — 350/375 рр.) пізньосарматських старожитностей [Малашев, 2000, с. 196, 201—203; 205—207; рис. 9, Б1].

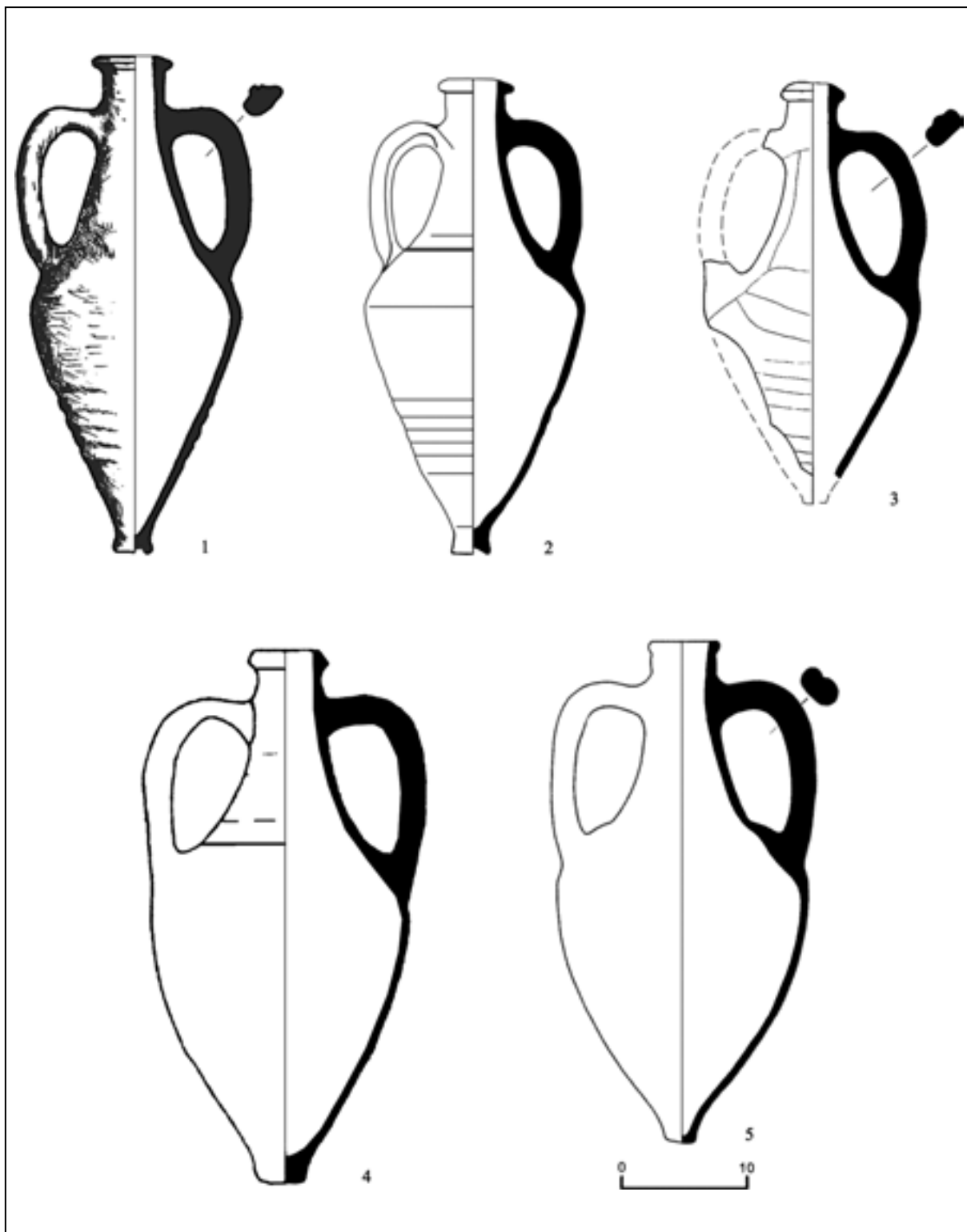

Рис. 1. Пізні варіанти амфор типу Шелов D.

1 — Перевальне, склеп 1; 2 — зібрання НМІУ; 3 — Піщане, житло 1; 4 — Етулія X; 5 — Мангуп (за: Пузровський, 2007; Обломський, 1999; Гудкова, 1999; Иванова, 2013).

Рис. 2. Комплекси з пізніми варіантами амфор типу Шелов D: Градешка, курган 9; Градешка, курган 26; Градешка, курган 7, поховання 1 (за: Гудкова, Редина, 1999).
 1, 13, 21 — амфори типу Шелов D; 2, 3, 10, 23-25 — наконечники ремінні; 4 — накладка від піхов меча; 5, 26 — накладки ремінні; 6, 7, 27-30, 32 — пряжки; 8 — щиток пряжки; 9 — бляха накладна; 11 — казанок; 12 — навершя меча; 14, 22 — фібули; 15, 16 — сережки; 17 — ворворка; 18 — дзвіночок; 19 — намисто з трубчастих пронизок та лунниць; 20 — келих; 31 — кільце з зажимом (1, 13, 21 — кераміка; 2, 3, 11, 23-25, 30-32 — бронза; 4, 5, 14, 17, 18, 22 — срібло; 6, 7, 27-29 — залізо; 8 — срібло / золото / скло; 9 — бронза / срібло / золото / сердолик; 10 — срібло / золото / сердолик; 12 — гірський кристаль / турмалін / золото; 15, 16 — золото / топаз; 19 — золото; 20 — скло).

хронологічному відношенні є поясна гарнітура (рис. 2, 2—10) і бронзовий казанок типу Хеммор (рис. 2, 11). О.О. Васильєв і О.М. Дзиговський, посилаючись на праці А.В. Мاستикової та М. Казанського, датували його в межах III — першої половини IV ст. [Васильєв, Дзиговський, 2003, с. 322; Мاستикова, 1999, с. 172; Казанський, 1994, с. 243]. Щиток пряжки (рис. 2, 8), наконечник ремня (рис. 2, 10) і бляха зі скляними й сердоліковими вставками (рис. 2, 9) включені С.О. Яценком і В.Ю. Малашевим до групи 2 прикрас у поліхромному стилі (290/300 — 325/330 pp.) [Яценко, Малашев, 2008, с. 228; табл. 2, кат. №6]. Вони й визначають дату поховання.⁵

В склепі №21 другої половини III — IV ст. могильника Дружне така амфора (рис. 3, 1) лежала поруч з похованням А, до складу якого входила залізна фібула (рис. 3, 3), овально-рамчаста пряжка з овальним щитком (рис. 3, 2), скляний келих на суцільному піддоні (рис. 2, 4) й червонолаковий канфар (рис. 3, 5).⁶ Залізна двочленна фібула з прогнутим корпусом і вузькою ніжкою з цього поховання надійно датується IV ст. [Кропотов, 2001, с. 183; рис. 5, 4; Храпунов, 2002, с. 55]. Бронзова пряжка з овальним щитком має потовщену в передній частині рамку та ступінчасто зрізаний в основі язичок, кінчик якого загнутий майже під прямим кутом та опускається до середини перерізу рамки. Типологія та хронологія таких пряжок постійно перебуває в зоні уваги дослідників. Вони широко розповсюджені в європейському Барбарікумі за пізньоримського часу. Співставлення абсолютних дат, викладених в ряді праць, тією чи іншою мірою присвячених вивченню таких пряжок, вказує на час їх побутування з кінця III по кінець IV ст. з піком на перші три чверті IV століття [Godlovski, 1970, s. 26; Keller, 1971; Щукин, Щербакова, 1986; Гороховський, 1988; Айбабин, 1990, с. 27, 28; Амброс, 1992, с. 12; Бажан, Гей, 1992, с. 153, 154; Шаров, 1992; Казанський, 1994, с. 240, 241; Малашев, 2000; Васильєв, Дзиговський, 2003, с. 318—321; Храпунов, 2002, с. 48—50]. Ранніми ознаками прийнято вважати гранчасту рамку, порівняно короткий, дещо загнутий за рамку язичок з невеликим уступом або низькою площадкою біля основи. Пізньою ознакою вважається наявність у пряжок масивного язичка з високим уступом або рельєфним виступом в основі, кінчик якого охоплює рамку, опускаючись

нижче середини її перерізу.⁷ За ступенем загнутості язичка і характерним уступом екземпляр з Дружного можна впевнено датувати IV ст. Червонолакові канфари на низькому кільцевому піддоні О.І. Айбабін, посилаючись на знахідки з Каллатісу, датує першою половиною IV ст. [Айбабин, 1996, с. 293; Preda, 1980, Pl. XII, M. 189]. Найближча аналогія з Криму походить з могили №4 некрополя Чатир-Даг з бронзовою монетою Максиміана Дайї (308 — 313 pp.) (рис. 3, 6, 7) [Мыщ, Лысенко, Щукин, Шаров, 2006, с. 10, 11, 114; табл. 8Б, 8; рис. 4, 7]. Келихи з прозорого скла на суцільному піддоні форми Isings-108 [Isings, 1957] маркують кримські комплекси другої половини III — першої чверті IV ст. [Юрочкин, Труфанов, 2007, рис. 4, 11, 23; XII 21; Труфанов, 2009, рис. 102 (б); хр—113]. Таким чином, датування поховання А склепу №21 могильника Дружне першою чвертю IV ст. не викликає сумнівів.

В похованні №86 черняхівського могильника Оселівка таку амфору (рис. 3, 8) супроводжував скляний фасетований кубок типу Варпелєв-Сакрау першої половини IV ст. (рис. 3, 9) [Никитина, 1988, табл. 48, 1; Rau, 2008, S. 222].⁸

Результати вивчення хронологічних рамок побутування світлоглиняних вузькогорлих амфор типу Шелов D дозволяють зробити наступні висновки. Ці амфори продовжують випускатися в другій половині III ст., трансформуючись з класичних «танаїських» в морфологічно спрощені пізні варіанти. Відносно невелика кількість надходжень до Північного Причорномор'я пізніх варіантів типу D, як і нестійкість їх форм, можна пояснити дестабілізацією економіки та ринків збуту в Понтійському регіоні за епохи Готських війн (238-270-ті pp.), які негативно відбилися на діяльності ряду виробничих центрів, що спеціалізувалися на виробництві й експорті різних видів продукції. В цей час припиняють свою діяльність майстерні по виготовленню Понтійської сипілллати, які з I по середину III ст. постачали червонолакову кераміку практично до всього Причорномор'я [Журавлев, 2007, с. 367, 396—398]. З розгромом Танаїсу та інших міст повинна була втратити постійні ринки збуту й Гераклея Понтійська — виробник вузькогорлих світлоглиняних амфор і головний постачальник вина до Північного При-

5. Використання амфор типу D на початку IV ст. підтверджується дослідженнями пізньоримських шарів Ольвії [Krapivina, 2010, p. 71].

6. На користь приналежності амфори до даного поховання свідчить його інвентар: з 6-ти поховань у склепі лише поховання А супроводжувалося набором для пиття — червонолаковим канфаром та скляним келихом.

7. В.Ю. Юрочкин та О.А. Труфанов виділяють ці пряжки в хроноіндикатори 17 і 41 хронології могильників Центрального та Південно-Західного Криму III — IV ст. Xi 17 — для фаз II і III (260/270 — 310/320 — 370/380-ті pp.), Xi 41 — для фази III (310/320 — 370/380-ті pp.) [Юрочкин, Труфанов, 2007, рис. 4, 5, 6; 5, 3-6; 6, 1-4].

8. Рисунок скляного кубка зроблено та надано для даної статті О.В. Петраускасом.

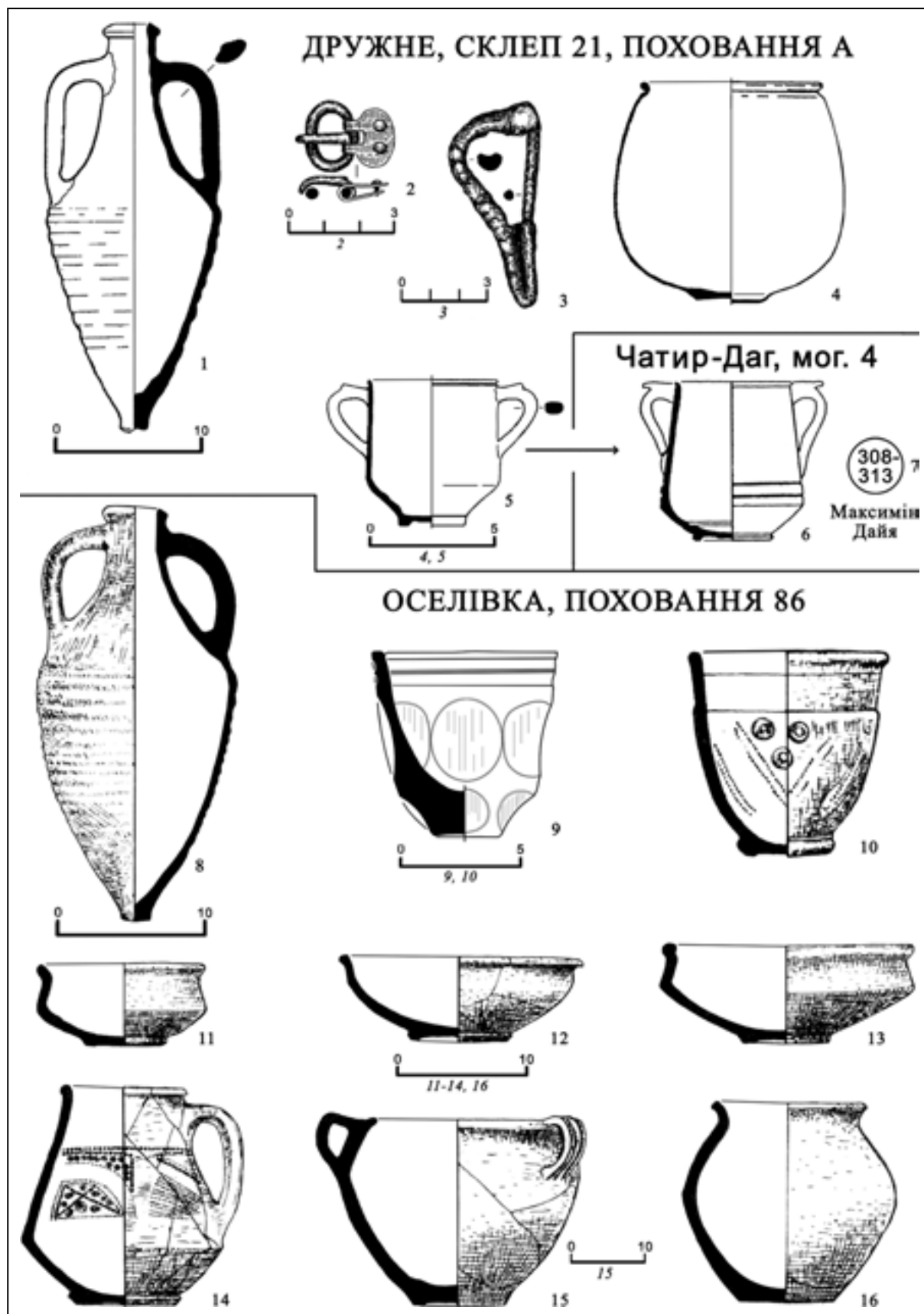

Рис. 3. Комплекси з пізніми варіантами амфор типу Шелов D: Дружне, склеп 21, поховання А; Оселівка, поховання 86 (за: Храпунов, 2002; Никитина, 1988; Мьц, Лысенко, Щукин, Шаров, 2006). 1, 8 — амфори типу Шелов D; 2 — пряжка; 3 — фібула; 4, 9 — посуд скляний; 5, 6 — канфари червонолакові; 7 — монета; 10—16 — посуд кружальний (1, 5, 6, 8, 10—16 — кераміка; 2 — срібло; 3 — залізо; 7 — бронза).

чорномор'я, яка сама потрапила в зону активних воєнних дій та частково була зруйнована готами під час одного з морських походів у 260-х рр. [Ременников, 1954, с. 108-113; Вольфрам, 2003, с. 82]. В останній третині III — на початку IV ст. постачання гераклейського вина до Північного Причорномор'я, скоріше за все, було не регулярним, чим і пояснюється відносно невелика кількість знахідок пізніх варіантів амфор типу D. Нестабільність їх форм на наш погляд відбиває дестабілізацію економіки Гераклеї в цей період та ослаблення контролю над стандартами винної тари. Стабілізація та відродження торгівельних зв'язків в Понтіїському регіоні відбувається за часів правління Костянтина Великого (306-337 рр.), що в першу чергу відображається в масових надходженнях до Північного Причорномор'я червонолакової кераміки групи Pontic Red Slip Ware [Крапивина, Домжалський, 2008, с. 78] та нового типу гераклейської винної тари — світлоглиняних вузькогорлих амфор типу Шелов F.

Абрамов А.П. Античные амфоры. Периодизация и хронология // Боспорский сборник. — 1993. — Вып. 3. — С. 4-135.

Айбабин А.И. Хронология могильников Крыма позднееримского и раннесредневекового времени // МАИЭТ. — 1990. — Вып. I. — С. 3-272.

Айбабин А.И. Население Крыма в середине III — IV вв. // МАИЭТ. — 1996. — Вып. V. — С. 290-303.

Амброз А.К. Фибулы юга Европейской части СССР II—IV вв. н. э. // САИ. — 1966. — Вып. Д1 — 30.

Амброз А.К. Боспор. Хронология раннесредневековых древностей // Боспорский сборник. — 1992. — №1. — С. 6-108.

Арсеньева Т.М., Науменко С.А. Комплекс находок из подвала МБ II — III вв. н.э. // Вестник Танаиса. — Ростов-на-Дону, 1994. — Вып. 1. — С. 61-139.

Бажан И.А., Гей О.А. Относительная хронология могильников черняховской культуры // Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени. — Санкт-Петербург, 1992. — С. 122-157.

Безуглов С.И. Позднесарматское погребение знатного воина в степном Подонье // СА. — 1988. — №4. — С. 103-115.

Бёттгер Б., Шелов Д.Б. Дипинти на амфорах из Танаиса. — Москва, 1998.

Васильев А.А. К вопросу о датировке узкогорлых светлоглиняных амфор позднееримского времени (типы D и F по Шелову) // Археология та етнологія Східної Європи: матеріали і дослідження. — Т. 3. — 2002. — С. 132-133.

Васильев А.А., Дзиговский А.Н. Еще раз к хронологии позднейших сарматских древностей Буджака // Stratum plus 2001-2002. «На окраинах античного мира». — 2003. — №4. — С. 315-334.

Внуков С.Ю. Причерноморские амфоры I в. до н.э. — II в. н.э. Часть 2: Петрография, хронология, проблемы торговли. — Санкт-Петербург, 2006.

Вольфрам Х. Готы. От истоков до середины VI века (опыт исторической этнографии). — Санкт-Петербург, 2003.

Гонкало О.В. Бусы и подвески черняховской культуры. — Киев, 2008.

Гороховский Е.Л. Хронология черняховских памятников Лесостепной Украины // Труды V Международного конгресса археологов-славистов. — 1988. — Т.4. — С. 34-46.

Гросу В.И. Хронология памятников сарматской культуры Днестровско-Прутского междуречья. — Кишинев, 1990.

Гудкова А.В. I — IV вв. в Северо-Западном Причерноморье (культура оседлого населения) // Stratum plus. «Время Че». — 1999. — №4. — С. 235-404.

Гудкова А.В., Редина Е.Ф. Сарматский могильник Градешка в низовьях Дуная // Старожитності Північного Причорномор'я та Криму. — 1999. — Вып. 7. — С. 177-193.

Деолик Д.В., Круг О.Ю. Эволюция узкогорлых светлоглиняных амфор с профилированными ручками // СА. — 1972. — №3. — С. 100-115.

Журавлев Д.В. Понтийская сигиллата из могильников Бельбек III и Бельбек IV в Юго-Западном Крыму // Боспорские исследования. — 2007. — Вып. XVI. — С. 366-448.

Иванова О. С. Амфоры позднееримского времени из раскопок Мангупа // Крым в сарматскую эпоху (II в. до н.э. — IV в. н.э.). — Симферополь—Бахчисарай, 2013. — С. 93-154.

Ильяшенко С.М. Цифровые dipinti на узкогорлых светлоглиняных амфорах III в. н.э. из Танаиса // Историко-археологические исследования в Азове и на Нижнем Дону в 2005 г. — 2006. — Вып. 22.

Кадеев В.И. Очерки истории экономики Херсонеса Таврического в I—IV вв. н.э. — Харьков, 1970.

Казанский М. Могилы алано-сарматских вождей IV в. // МАИЭТ. — 1994. — Вып. IV. — С. 238-256.

Книпович Т.Н. Танаис. — Москва—Ленинград, 1949.

Крапивина В.В. Ольвия. Материальная культура I — IV вв. н.э. — Киев, 1993.

Крапивина В.В., Домжалский К. Позднеантичная Ольвия в свете находок краснолаковой керамики // Боспор и Северное Причерноморье в античную эпоху: материалы юбилейного международного круглого стола, посвященного 10-летию конференции «Боспорский феномен». — Санкт-Петербург, 2008. — С. 73-81.

Кропотов В.В. Світлоглиняні вузькогорлі амфори «інкерманського» типу // Археологія. — 1998. — №4. — С. 128-134.

Кропотов В.В. Фибулы из некрополей Дружное и Нейзац // Археологические вести. — 2001. — Вып. №8. С. 175-187.

Кропотов В.В. Фибулы сарматской эпохи. — Киев, 2010.

Магомедов Б.В. Черняховская культура. Проблема этноса. — Lublin, 2001.

Малашев В.Ю. Периодизация ременных гарнитур позднееримского времени // Сарматы и их соседи на Дону. — Ростов-на-Дону, 2000. — С. 194-232.

Мастыкова А.В. О распространении янтарных грибовидных бус-подвесок позднееримского времени на юге Восточной Европы // Сто лет черняховской культуре. — Киев, 1999. — С. 171-177.

Мыц В.Л., Лысенко А.В., Шукин М.Б., Шаров О.В. Чатыр-Даг — некрополь римской эпохи в Крыму. — Санкт-Петербург, 2006.

- Никитина Г.Ф. Могильник у с. Оселивка Кельменецкого района Черновицкой обл. // Могильники черняховской культуры. — Москва, 1988. — С. 5-97.
- Обломский А.М. О времени появления черняховского населения на территории Днепроовского Левобережья // Сто лет черняховской культуре. — Киев, 1999. — С. 26-38.
- Пузровский А.И. Крымская Скифия II в. до н.э. — III в. н.э. Погребальные памятники. — Симферополь, 2007.
- Ременников А.М. Борьба племен Северного Причерноморья с Римом в III в. — Москва, 1954.
- Симоненко А.В. Европейские аланы и аланы-танаиты в Северном Причерноморье // РА. — 2001. — №4. — С. 77-91.
- Труфанов А.А. Хронология могильников Предгорного Крыма I в. до н.э. — III в. н.э. // Stratum plus 2005–2009. «Полевой дневник: римское время». — 2009. — №4. — С. 117-328.
- Фокеев М.М. Позднейшие сарматские могильники в степи между Днестром и Дунаем // Древности Юго-Запада СССР. — Кишинев, 1991. — С. 55-65.
- Храпунов И.Н. Могильник Дружное (III-IV вв. нашей эры). — Lublin, 2002.
- Храпунов И.Н., Масякин В.В. Подбойная могила второй половины III века нашей эры из могильника Дружное // Stratum plus. «Структуры и катастрофы» — 1997. — С. 164-180.
- Шаров О.В. Хронология могильников Ружичанка, Косаново, Данчены и проблема датировки черняховской керамики // Проблемы хронологии эпохи латена и римского времени. — Санкт-Петербург, 1992. — С. 152-208.
- Шелов Д.Б. Узкогорлы светлоглиняные амфоры первых веков нашей эры. Классификация и хронология // КСИА. — 1978. — №156. — С. 16-21.
- Щукин М.Б., Щербакова Т.А. К хронологии могильника Данчены // В кн. И.А. Рафалович. Данчены. Могильник черняховской культуры III—IV вв. н. э. — Кишинев, 1986.
- Юрочкин В.Ю., Труфанов А.А. Хронология могильников Центрального и Юго-Западного Крыма 3–4 вв. н.э. // Древняя Таврика. — Симферополь, 2007. — С. 359-382.
- Яценко С.А., Малашев В.Ю. О полихромном стиле позднеармавского времени на территории Сарматии // Stratum plus. «Время великих миграций». — 2000. — №4. — С. 226-250.
- Arsen'eva T., Kassab Tezgör D., Naumenko S. Un Depotoir D'Atelier D'Amphores a pate Claire. Commerce entre Heraclee du Pont et Tanaïs a l'eroque romaine // Anatolia Antiqua. — Vol.V. — 1997. — P. 187-198.
- Bjelajac L. Amfore gornjo mezijskog Podunavja. — Beograd, 1996.
- Godlowski K. The Chronology of the Late Roman and Early Migration periods in Central Europe. — Krakow, 1970.
- Grace V. Amphoras and the Ancient Wine Trade. — Princeton-New-Jersey, 1961.
- Dyczek P. Roman Amphorae of the 1st – 3rd centuries AD found on the Lower Danube. Typology. — Warszawa, 2001.
- Ilyashenko S., Naumenko S. Narrow-necked light-clay amphorae: developments in classification and chronologi // Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. International Round-Table Conference Batumi-Trabzon, 27th-29th April, 2006. — p. 15, 16.
- Isings C. Roman Glass from Dated Finds. Groningen. — Djakarta, 1957.
- Keller E. Die spätrömischen Grabfunde in Südbayern. — München, 1971.
- Krapivina V. Amphorae of the 3rd-4th centuries A.D. in Olbia Pontica // Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. Actes de la Table Ronde internationale de Batoumi et Trabzon, 27-29 Avril 2006 (eds. Kassab Tezgör & N. Inaishvili). Varia Anatolica XXI, 2010 (Istanbul-Paris). — P. 69-73.
- Preda C. Callatis. Necropola romano-bizantina. — Bucuresti, 1980.
- Rau G. Spätantike Facettschliffgläser in Nord und Osteuropa // Acta Praehistorica et Archeologica. — 2008. — Band 40.
- Scorpan C. Contribution à la connaissance de certains types céramiques romana-byzantins (IV–VII siècles) dans l'espace Istro-Pontique // Dacia — Revue d'archeologie et d'histoire ancienne. — Bucarest, 1977. — T. XXI. — P. 97-269.
- Selov D.B. Les Amphores d'Argile Claire des Premiers Siecles de Notre Ere en Mer Noire // Recherches sur les amphores Grecques: Actes du Colloque International Organise Athenes 10–12 September 1984 (Series: BCH; supplement XIII). — Athenes, 1986. — P. 395–400.
- Vnukov S. Late Heraklean ("Light Clay") Amphora Studies: Typology, Chronology, Fabrics // Production and Trade of Amphorae in the Black Sea. International Round-Table Conference Batumi-Trabzon, 27th-29th April, 2006. — P. 13-14.

С.В. Діденко

К ВОПРОСУ О ВЕРХНЕЙ ХРОНОЛОГИЧЕСКОЙ ГРАНИЦЕ СВЕТЛОГЛИНЯНЫХ УЗКОГОРЛЫХ АМФОР ТИПА ШЕЛОВ D

В статье рассматривается хронология гераклейских светлоглиняных узкогорлых амфор типа Шелов D из позднеармавских могильников, крымских некрополей типа Озерное – Инкерман и погребений культуры Сынтана де Муреш – Черняхов.

Установлено, что амфоры типа D в небольшом количестве продолжают выпускаться во второй половине 3 в. – первой четверти 4 вв., трансформировавшись из классических «танаисских» в морфологически упрощенные поздние варианты. Относительно небольшое количество поступлений в Северное Причерноморье поздних вариантов типа D объясняется дестабилизацией экономики в Понтийском регионе в эпоху Готских войн (238-270 гг.). Стабилизация и возрождение торговых связей в Понтийском регионе происходит во времена правления Константина Великого (306–337 гг.), что в первую очередь выражается в массовых поступлениях в Северное Причерноморье нового типа гераклейской винной тары – светлоглиняных узкогорлых амфор типа Шелов F.

Ключевые слова: амфоры типа Шелов D, танаисский тип, Понтийский регион, Шелов тип F.

S. V. Didenko

**ON THE ISSUE OF THE
CHRONOLOGY OF THE NARROW-
NECKED LIGHT-CLAY AMPHORAE
OF THE SHELOV TYPE D**

The article discusses the dating of the narrow-necked light-clay amphorae of Shelov D and F types from the late Sarmatian burials, the Crimean necropolis of Ozerno-Inkerman type and the burials of the Sântana de Mureș–Chernyakhov culture.

The article argues that having transformed from the classical “Tanais” type into the morphologically simpler late versions the Shelov Type D amphorae were still produced in small quantities in the second

half of the 3rd – first quarter of the 4th centuries. The relatively small number of the late versions of the Shelov Type D amphorae arriving in the northern Black Sea region was caused by the destabilisation of the economy in the Pontic region during the Gothic wars (238-270). The period of Constantine the Great reign (306-337) saw the stabilisation and revival of trade relations in the Pontic region and, as a result, the significant increase in number of the new types of Heraclian narrow-necked light-clay wine amphorae of Shelov Type F.

Keywords: amphorae, Shelov D, “Tanais” type, Pontic region, Shelov Type F.

Одержано 14.09.2014